

SANCTUARUL CIRCULAR COMPLEX GETO-DAC (Propuneri de reconstituire)

DE

arh. DINU ANTONESCU

Încercînd rînduirea sanctuarelor geto-dace, avem convingerea că cea mai justă clasificare a acestor clădiri de cult este aceea ce ține seama de utilizarea axelor în ansamblu. De fapt, axele sînt factorii ce pun ordine în compoziția planului care, astăzi, este și singurul element arhitectonic cert al acelor timpuri, manifestat prin semne înscrise pe teren și puse în evidență de către arheologi. Judecînd astfel, fără a încerca extinderea demonstrației în cadrul rîndurilor de față, vom afirma că din compunerea axelor, ce au un scop hotărît în creația arhitectonică, rezultă trei tipuri de sanctuare :

A. Sanctuare liniare absidate, cu una sau mai multe încăperi înșiruite în lungul unui singur ax orientat NV — SE ;

B. Sanctuare patrulate cu plan dedus din dispunerea pe teren a discurilor în șiruri încrucișate compuse pe două axe perpendiculare, de aceeași valoare, orientate NV — SE, NE — SV¹ ;

C. Sanctuare circulare, simple sau complexe, cu număr nelimitat de axe ce se încrucișează într-un punct central ocupat de elementul sacru : vatră sau clădire destinată cultului. În acest ultim caz, din multiplele axe aflate în compoziția planului se detașează una principală, orientată NV — SE, rezultată din poziția încăperii centrale absidate.

Reconstituirea ce ne propunem se îndreaptă numai spre grupa sanctuarelor circulare complexe, cu trei încăperi concentrice, pe care le considerăm, prin argumentele ce vom aduce, drept clădiri destinate cultului.

Pentru a înlesni înțelegerea celor ce urmează vom încerca, în primul rînd, reconstituirea marelui sanctuar circular de la Grădiștea Muncelului asupra căruia, astăzi, există un consens în rîndul tuturor istoricilor în ce privește statutul de clădire de cult. Din punct de vedere arhitectonic îl considerăm ca un produs de selecție, rezultat din aplicarea unui standard stabilit sanctuarelor geto-dace.

¹ D. Antonescu, RMM—MIA, 1, 1980, p. 85 urm.

Dar mai întâi în tabelul ce urmează prezentăm sintetic tipurile de sanctuare și subîmpărțirea lor în grupe.

Sanctuare geto-dace	}	A. Liniare absdate	{	o încăpere: Tei ² , Cetățeni ³ , Pecica ⁴ cu mai multe încăperi: Popești ⁵ , Piatra Roșie ⁶ , Cîrlomănești ⁷ , Căpîlna ⁸
		B. Patruleterate modulate	{	opt la Grădiștea Muncelului ⁹ , patru la Costești ¹⁰ , două la Bîta Doamnei ¹¹ și Piatra Craivii ¹² , unul la Bănița ¹³ , Barboși ¹⁴ , Blîdaru ¹⁵ , Piatra Roșie ¹⁶
		C. Circulare	{	simple (o încăpere): Fețele Albe ¹⁷ , două la Grădiștea Muncelului ¹⁸ , Pecica ¹⁹ complexe (trei încăperi concentrice) Grădiștea Muncelului ²⁰ , Pustiosu ²¹ , Rudele ²² , două la Meleia ²³ , Fețele Albe ²⁴ .

Revenind la sanctuarul circular de la Grădiștea Muncelului precizăm că inițial a fost considerat ca o enigmă, atribuindu-i-se, pe parcursul timpului, diferite funcțiuni : fie ca templu monopteros, fie ca amfiteatru, fie ca circ²⁵. Mai târziu, între cele două războaie mondiale, Vasile Pârvan, în cercetările sale, a considerat rotonda un monument funerar²⁶, iar D.M. Teodorescu — apropiindu-se cel mai mult de adevăr — l-a considerat un sanctuar solar²⁷,

² D. V. Rosetti, *Așezări și locuințe preistorice în preajma Bucureștilor*, București, 1932, p. 12—13, fig. 23.

³ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 38 urm.

⁴ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 48—49 și 106—108.

⁵ R. Vulpe, *Materiale*, 6, 1959, p. 307 urm.

⁶ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 54 urm.

⁷ M. Babeș, *SCIVA*, 28, 1977, p. 340 urm.

⁸ N. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 19 și pl. I.

⁹ C. Daicoviciu și colab., *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 108 urm. și p. 117 urm., pl. III c și III. d; 3, 1952, p. 287 urm. și p. 292 urm.; 4, 1953, 1—2, p. 156—164; *Materiale*, 5, 1959, p. 395 urm.; 6, 1959, p. 337 urm.; 7, 1961, p. 303 urm.; Șt. Ferenczi, *Materiale*, 10, 1973, p. 63 urm.

¹⁰ D. M. Teodorescu, *ACMIT*, 2, 1929, p. 281 urm.; C. Daicoviciu, *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 110 urm.; *Materiale*, 7, 1961, p. 302 urm.; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 305 urm.

¹¹ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 18 urm.

¹² M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit.*, p. 51.

¹³ *Ibidem*, pl. III.

¹⁴ N. Gostar, *op. cit.*, p. 33.

¹⁵ C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, p. 48.

¹⁶ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 55 urm., fig. 22.

¹⁷ H. Daicoviciu, *Apulum*, 9, 1971, p. 257 urm.

¹⁸ C. Daicoviciu și colab., *SCIV*, 4, 1953, 1—2, p. 153 urm.; H. Daicoviciu, *Materiale*, 8, 1962, p. 466 urm.

¹⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 98 urm.

²⁰ C. Daicoviciu și colab., *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 113 urm.; 3, 1952, p. 281 urm.

²¹ C. Daicoviciu și colab., *Materiale*, 3, 1957, p. 270 urm.

²² *Ibidem*, 5, 1959, p. 386 urm.

²³ *Ibidem*, 6, 1959, p. 346 urm.; 7, 1961, p. 311 urm.

²⁴ I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 253 și fig. 6/11.

²⁵ C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, p. 82 urm.

²⁶ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 635.

²⁷ D. M. Teodorescu, *ACMIT*, 1930—1931, p. 45 urm.

în sfârșit, săpăturile întreprinse de C. Daicoviciu și colaboratorii săi în perioada 1950—1958 au lămurit în linii mari problema, interpretările sale fiind considerate astăzi exhaustive ²⁸.

În cursul săpăturilor arheologice și pe baza unor rezultate parțiale, arhitectul Horia Teodoru a încercat, în anul 1951, o reconstituire a incintei sacre ²⁹ și, implicit, a marelui sanctuar circular. Negreșit, reconstituirea a avut la bază elementele cunoscute la acea dată pe șantierul arheologic și probabil altele pe care le-a intuit autorul și le-a considerat necesare în vederea încheierii lucrării. Astăzi, reconstituirea, care la timpul său a iscat interes, nu reprezintă decît o etapă și, evident, un important document de arhivă.

În anul 1952, s-a putut publica planul reconstituit al sanctuarului, completat în 1957 ³⁰ și 1958 ³¹ cu noi elemente (fig. 1a).

În 1972, H. Daicoviciu, sprijinit atît pe totalitatea datelor descoperite, cît și pe cercetările personale, publică o încercare de reconstituire ³² (fig. 1b). Studiul său reprezintă un important document de lucru și formează temeiul viitoarelor propuneri. Din păcate, el se rezumă numai la o transpunere în elevație a datelor materiale aflate pe teren și care sînt astfel indicate în rapoarte :

- un prim cerc din blocuri de piatră de andezit,
- un al doilea cerc din stîlpi de piatră de andezit,
- un cerc concentric de stîlpi groși de lemn,
- o incintă în formă de potcoavă, din stîlpi groși de lemn.

Datele expuse (fig. 1), rezultate firește din săpături, le socotim insuficiente. Căci, în cazul unei reconstituiri depline, nu trebuie să poziționăm numai elementele constructive, componente ale obiectului în cauză, aflate pe teren, ci să le intuim și funcționalitatea, respectiv tema, cu alte cuvinte să le explicăm rostul și, evident, atribuția, pe care inițial au avut-o. Introducerea și clarificarea ideii de funcționalitate rămîne deci o condiție în rezolvarea problemei ce ne-o propunem.

Cert este, și acesta este și programul, că avem de-a face cu o clădire de cult care în cadrul incintei sacre intrunea atît anumite funcțiuni oficiale permanente, cît și altele legate probabil de date fixe, ce nu puteau fi lăsate la voia și capriciile vremii. Iată, însă, că sanctuarul se află plasat la o altitudine de 1 200 m, într-un climat cu ierni grele și frecvente precipitații în timpul verii, care, în cazul unei clădiri deschise, sub cerul liber, i-ar fi limitat activitatea la numai cîteva luni de vară pe an, reduse și acelea din cauza ploilor și a apei, ce desigur s-ar fi strîns, ca într-un bazin, în incinta sa. Este un aspect pe care îl considerăm deosebit de important și care, în cazul unei reconstituiri, trebuie luat în seamă cu precădere, căci nerezolvat compromite însăși funcțiunea obiectului.

Vom căuta să ne explicăm :

Din rapoartele arheologice citate, reluate apoi și în alte publicații ³³, se constată că sanctuarul mare circular cu diametrul de 29,40 m este

²⁸ C. Daicoviciu și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 113 urm.; 3, 1952, p. 283 urm.

²⁹ H. Teodoru, SCIV, 2, 1951, 1, fig. 13.

³⁰ C. Daicoviciu și colab., Materiale, 6, 1959, p. 336 urm.

³¹ *Ibidem*, 7, 1961, p. 303.

³² H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 237, fig. XXX.

³³ *Ibidem*, p. 235 urm.

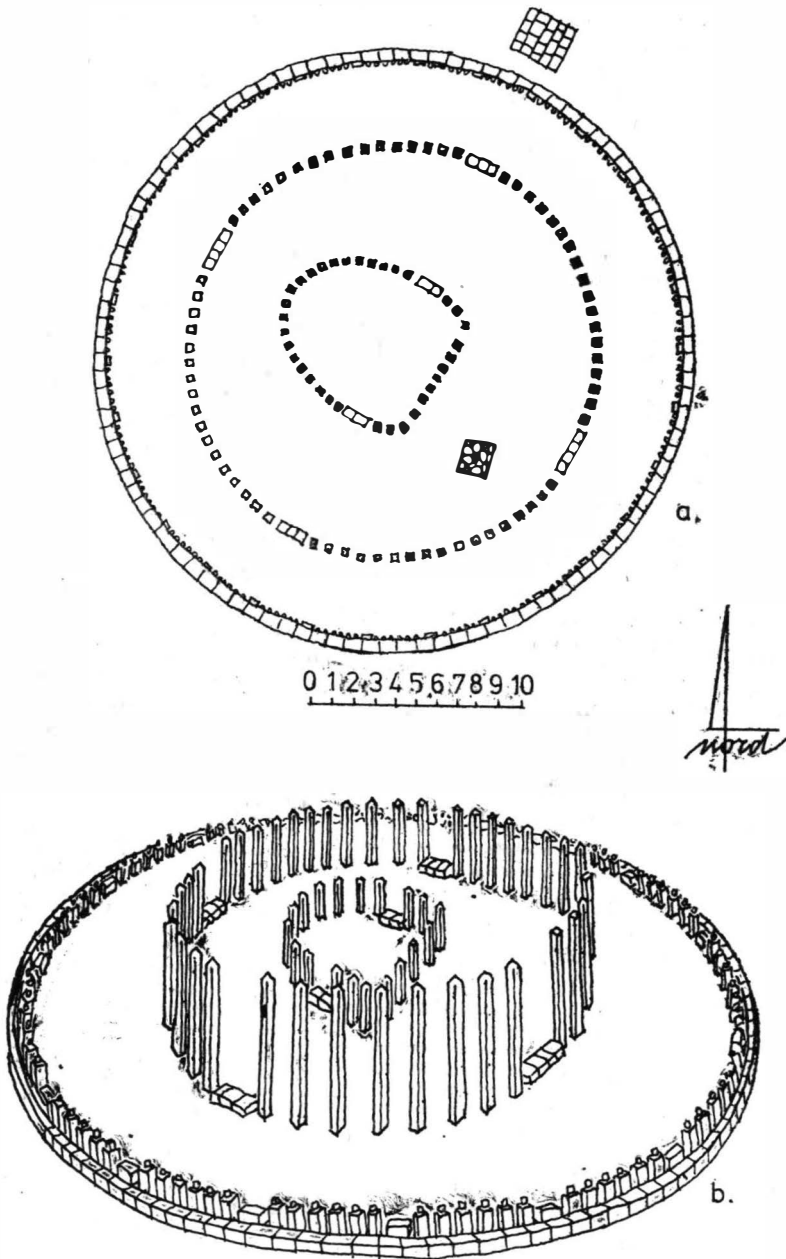

Fig. 1. Marele sanctuar circular, Grădiștea Muncelului; a — plan, b — perspectivă (propunerea de reconstituire a lui H. Dalcoviciu, fără respectarea datelor numerice).

delimitat spre exterior prin două rînduri de blocuri de piatră concentrice (de fapt avem de-a face cu unul, pentru că cercurile sînt lipite și formează un singur element arhitectonic și anume o balustradă): primul, un inel continuu de 104 blocuri ($a = 80 - 99/49 - 50/43 - 45$ cm), iar al doilea, alipit de primul, compus din două tipuri de blocuri: stîlpi ($b = 24,5 - 25,5/18 - 20/100 - 105$ cm) și blocuri alungite ($c = 52 - 54/21/50$ cm), de fapt lespezi așezate pe muchie (și nu stîlpi cum greșit sînt denumite în raport), orînduite într-un ritm constant de $6 + 1$, cu interspații de cca 12,5 cm (fig. 2).

Ceea ce trebuie reținut din rapoartele menționate este faptul că blocurile primului rînd (a) sînt, cităm: „așezate direct pe nivelul antic, exterior rotondei (deci mai jos decît nivelul sanctuarului cu vreo 20 cm), în care s-au scufundat puțin” și se află „strîns lipite unele de altele”³⁴.

Cunoscînd că înălțimea acestor blocuri „strîns lipite” este de circa 45 cm, aceasta înseamnă că blocurile depășesc cota de nivel a sanctuarului cu circa 20–25 cm, ceea ce, în final, s-ar traduce cu o incintă înconjurată de o bordură continuă și etanșă, păstrătoare permanentă de apă. Cu alte cuvinte, o oglindă de apă sau, în cazul infiltrării apelor, o platformă noroioasă de cca 700 m².

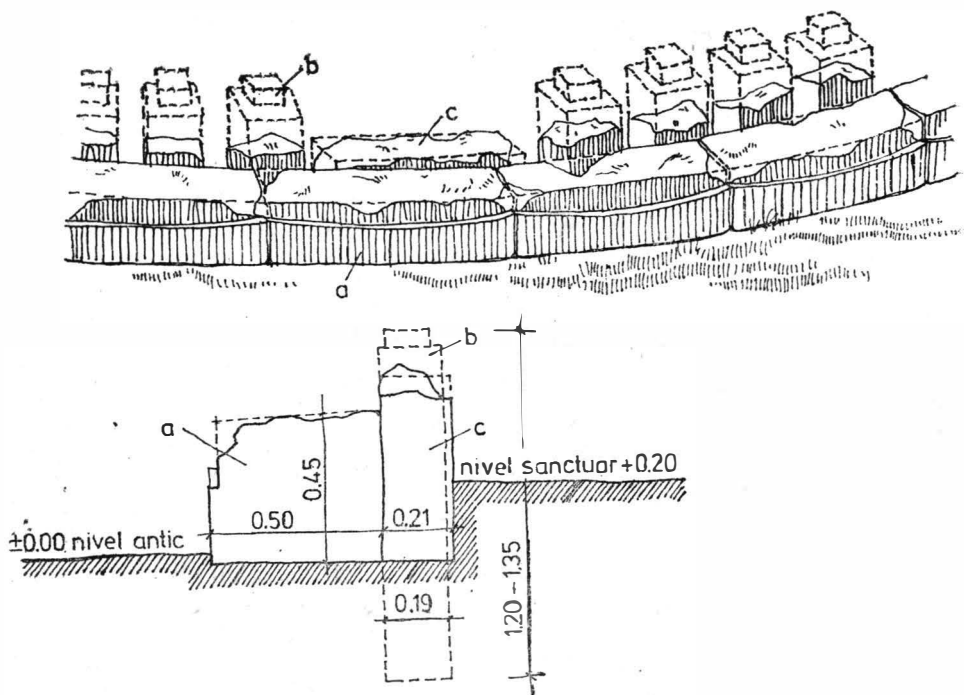

Fig. 2. Marele sanctuar circular, Grădiștea Muncelului; inelul exterior, perspectivă și secție (situație actuală și propunerea de reconstituire a lui C. Daicoviciu).

³⁴ C. Daicoviciu și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 113 urm.

Sigur nu acesta putea fi rostul sanctuarului și este cazul să ne întrebăm care erau modalitățile de a îndepărta apele din acest lăcaș cu destinație precisă. Practic, pentru acele vremuri, modalitățile puteau fi următoarele :

- fie un sistem simplu de canalizare,
- fie acoperirea și închiderea completă a clădirii,
- fie ridicarea cotei de nivel a sanctuarului.

În principiu, prima ipoteză cade pentru că nu s-a găsit în interiorul rotondei nici un fel de asemenea lucrare (menționăm totuși că în restul incintei sacre de la Grădiștea Muncelului au fost identificate rețele de canalizare), ceea ce înseamnă că sistemul, cu toate că era cunoscut, n-a fost aplicat în cazul sanctuarului.

A doua posibilitate era acoperirea și închiderea completă a incintei printr-un sistem de stilpi așezați în afara sau pe rindul exterior de blocuri de piatră (a) și fixați fie prin tâlpi de lemn, fie prin cepuri practicate în piatră. Cu toate că soluția este constructivă, se vede că ea nu a fost adoptată deoarece, nici în afara rotondei, nici pe blocurile respective, nu s-au semnalat urme. Dealtminteri, nici arhitectura n-ar fi îngăduit-o, construcția fiind, evident, concepută cu o balustradă (formată din baluștri de piatră) care împrejmuiește spre exterior o galerie circulară deschisă. O închidere a acesteia printr-o construcție de lemn nu-și are explicație, ea contravenind flagrant cu ideea de galerie deschisă. În consecință, se poate afirma, cu destulă siguranță, că nici această ipoteză nu a fost cea aleasă de constructorii edificiului.

În sfârșit, ultima soluție rămâne cea mai constructivă și mai ușor de realizat; ea presupune aplicarea unei pardoseli, posibil din dale de piatră, groase de cca 20—25 cm, peste nivelul antic al sanctuarului. Firește, se ridică în acest mod nivelul sanctuarului la cel al blocurilor de bordură (a) și eventual și al celor alungite (c) iar apa, printr-o ușoară pantă către exterior se scurge prin interspațiile de 12,5 cm ale baluștrilor. În această ipoteză, nici blocurile alungite (c) nu ar trebui să depășească nivelul pardoselii, căci ar constitui un prag inutil. De fapt, acestea au actualmente o înălțime de cca 50 cm (deci sînt cu numai 5 cm mai înalte decît blocurile exterioare), la care li s-a mai adăugat, de către cercetători, încă 5—15 cm, care ridică arbitrar înălțimea respectivelor blocuri peste cea a primului șir, cu cca 10—20 cm. Ar fi existat, așadar, o treaptă-prag, în concepția noastră nelogică, înălțindu-se și reducîndu-se prin aceasta și stabilitatea blocurilor destul de slabă prin sprijinul lateral ce-l au — în partea interioară a rotondei — de cca 20 cm de pămînt, rezultat din cota nivelului antic al sanctuarului.

Desigur, nu problema cotelor la centimetru joacă un rol definitoriu, nici dacă apare o treaptă-prag, sau nu, aflată și la alte construcții dace. În primul rînd, ne interesează rezolvarea logică a temei. Nimeni nu știe încă pînă astăzi dacă stilpii (b) au avut sau nu o înălțime de 1,20—1,30 m (cit li se atribuisse), față de cei cca 1,00—1,05 m de acum, sau dacă blocurile alungite (c) au depășit în înălțime 55—60 sau 65 cm (față de cca 50 existent). După cum nu se poate ști cu certitudine dacă blocurile a și c au fost așezate pe nivelul antic sau mai jos (ele fiind astăzi, după cum spune raportul, scufundate) de îndată ce, de bună seamă,

nivelul antic a fost inițial deranjat prin săpăturile necesitate de fixarea stîlpilor (b) imediat alăturați, la o adîncime de 75 cm. Dealtfel, nici nivelul antic nu reprezenta un teren consolidat, cota sa fiind artificială, rezultînd dintr-o mișcare de teren necesitădă de amenajare generală a terasei respective.

Cu aceste explicații, putem considera ca rezolvată problema de bază a evacuării apelor din intemperii, cel puțin din prima incintă circulară exterioară, în continuare rămîinînd să discutăm posibilitatea funcționării sanctuarului pe timp neprielnic.

Dar, pe calea acestei discuții, socotim că, în prealabil, trebuie să ne ocupăm de problema intrării sau intrărilor în incinta sanctuarului, neidentificate arheologic pînă astăzi. Evident, cele patru intrări din al doilea inel (fig. 1), două de 1,30 m și două de 2,20 m, și cele două prevăzute în încăperea centrală absidată (de 1,30 m în prelungirea celor cu aceeași deschidere din al doilea inel), nu pot fi puse la îndoială. Rămîne dar să se analizeze accesul din exterior către prima galerie circulară a sanctuarului.

Potrivit planului, accesele se evidențiază cu destulă claritate; ele sînt în număr de 30, la o treaptă diferență față de nivelul antic, și pătrund în mod concentric de jur împrejurul rotondei. Dimensiunea fiecărui acces este de cca 80 cm (atît cit au blocurile alungite prag, $c = 54$ cm, plus cele două interspații laterale de 12,5 cm), dimensiune pe care și astăzi o acceptăm, obișnuit, la intrarea în orice încăpere și, bineînțeles, numai pe o singură deschidere și nu pe 30 simultan. Dealtfel, să nu oitem că dimensiunea de 80 cm este numai la nivelul de călcare și deci nu poate fi vorba de o intrare încadrată și închisă cu ușă, ci de o cale liberă de trecere, fără vreun fel de îngrădire laterală * (fig. 4a). De fapt, avem de-a face nu cu 30 de intrări, ci cu 30 de pătrunderi libere simultane către prima galerie circulară, de unde, de-abia acum, prin cele patru intrări, încadrate cu uși, se pătrunde — coborîndu-se o treaptă — în a doua galerie, iar de acolo, prin alte două, în încăperea de cult absidată, încăpere considerată sfîntă.

Pare ciudat că aceste ultime două încăperi, tocmai cele mai importante, să nu fi fost pardosite. Prezența vetrei de foc în ce de-a doua încăpere circulară și a nivelului de ardere a scoarței terenului, ca urmare a unui incendiu, confirmă totuși presupunerea. De fapt, în aceste incinte s-a găsit și un bogat material feros (piroane cu inel), ce nu avea cum ajunge în cazul unei pardoseli. Așa fiind, avem de-a face cu două încăperi al căror nivel de călcare este mai coborît cu cca 20—25 cm, față de galeria circulară exterioară, dar care, în mod obligatoriu, spre a evita colectarea apelor, trebuiau să fie acoperite și închise lateral. Același lucru se poate spune și pentru pardoseala galeriei circulare exterioare, sub care se prelungeste nivelul de ardere. În acest caz (avînd în vedere și că pavajul trebuia montat ultimul în ordinea firească a executării lucrărilor), putem face mai multe presupuneri: ori sanctuarul a fost neterminat (așa cum s-a întîmplat și cu sanctuarul patrolater învecinat de pe terasa a X-a), iar ultimele lucrări s-au înterupt din cauza războaielor, lespezile rămîinînd nemontate, sau lespezile de piatră au fost inițial ridicate, transportate

* În acest fel credem că s-ar putea pune problema acceselor și la sanctuarul mic circular de la Sarmizegetusa și la cel de la Fețele Albe.

și utilizate în altă parte — după care s-a provocat incendiul — ori pardo-seala a fost o podină executată din dulapi de lemn, cu caracter provizoriu sau chiar definitiv, lemnul fiind un material destul de rezistent, în special într-o climă cu o umiditate constantă și oscilații reduse de temperatură.

Oricum, nici una din supoziții nu modifică datele inițiale ale problemei, în linii mari sanctuarul putându-și îndeplini rostul său. Pentru aceasta, după cum am arătat, trebuie rezolvată protejarea zonei centrale spre a se feri sanctuarul de inundații și a-l face util tot timpul anului, căci o utilizare temporară, trebuie s-o recunoaștem, n-ar fi corespuns condițiilor cerute de permanența cultului.

În acest caz, nu există decît un singur răspuns : acoperirea și închiderea laterală a sanctuarului în zona sa centrală.

Numărul mare de stâlpi de lemn (68, lipiți cu lut și îmbrăcați cu plăci subțiri ceramice), aflați în primul cerc ce mărginește spre interior galeria exterioară, dispunerea lor la distanța de cca 0,35 m și secțiunea rezultată dintr-o cioplire, de cca 30/30 cm, le conferă și atributul de a fi elemente de susținere, pe lângă cel decorativ *. Acest fapt dă posibilitatea ridicării unui acoperiș, probabil de formă conică, începînd de la o înălțime, presupusă de 3,50 m, cotă de unde evident s-ar naște și streășina.

Galeria circulară exterioară, formînd o platformă lată de 3,65 m, ar fi astfel descoperită și neînchisă lateral, rămînînd, prin mulțimea acceselor, o zonă rezervată atît circulației, cît și exercitării unor ritualuri în fața mulțimii adunate sub cerul liber.

Cele 30 de treceri alternează cu balustrada, formată din grupuri de cîte șase baluștri, de secțiune paralelipedică, terminați în cepuri patrulaterale (presupuse de cca 10 cm înălțime), formă frecvent utilizată de localnici. Ritmicitatea de 6 + 1 a stîlpilor-baluștri, cu accesele respective, creează un element arhitectonic original și totodată o ademenitoare interpretare calendaristică.

Mai rămîne de cercetat sistemul de închidere laterală a sanctuarului ca să poată funcționa tot cursul anului. Este clar, credem, odată ce îndepărtarea apelor a fost lămurită, că închiderea nu putea fi prevăzută decît pe traseul primului cerc de stâlpi din lemn, adică acolo de unde începe și acoperișul, galeria exterioară rămînînd deschisă. Închiderea, probabil că se realiza din scinduri groase de lemn (blăni), fixate pe fața interioară a stîlpilor susținători. Astfel, între cele patru intrări, pereții sanctuarului apăreau spre exterior cu o suită de stâlpi pătrați angajați, îmbrăcați în plăci de ceramică (eventual decorată) și care amintesc, într-o interpretare locală, de dispoziția coloanelor de piatră angajate ale templelor sudului antic (fig. 3, 4 și 5). Înclinăm a crede că fixarea dulapilor de lemn se făcea prin intermediul piroanelor cu inel, găsite în mare număr *in situ* și atribuite cîte 9—13 bucăți fiecărui stîlp ³⁶. Acestea sînt considerate, în general, că erau susținătoare de ofrande, ceea ce pare posibil, deși, dintr-un simplu calcul, reiese că numărul lor pentru acest sanctuar ar fi

³⁶ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 239.

* După ultimele săpături (1980), se pare că cercul respectiv cuprinde acum 84 stâlpi, fapt ce micșorează automat interspațiile dintre aceștia la cca 0,22 m și atribuie întregului sistem un coeficient superior de susținere. Sporirea numărului de stâlpi presupune modificări locale în fig. 1, 3, 4 și 5, fără a schimba propunerile de reconstituire.

între 900 —1 300 bucăți, ceea ce ni se pare cam mult. Chiar dacă numărul lor ar fi redus la jumătate, încă sîntem siliți să credem că aveau și un rol funcțional — constructiv. În lipsa unor date arheologice, desigur, sistemul de închidere și prindere al pereților de scinduri ar putea fi imaginat și în diverse alte chipuri.

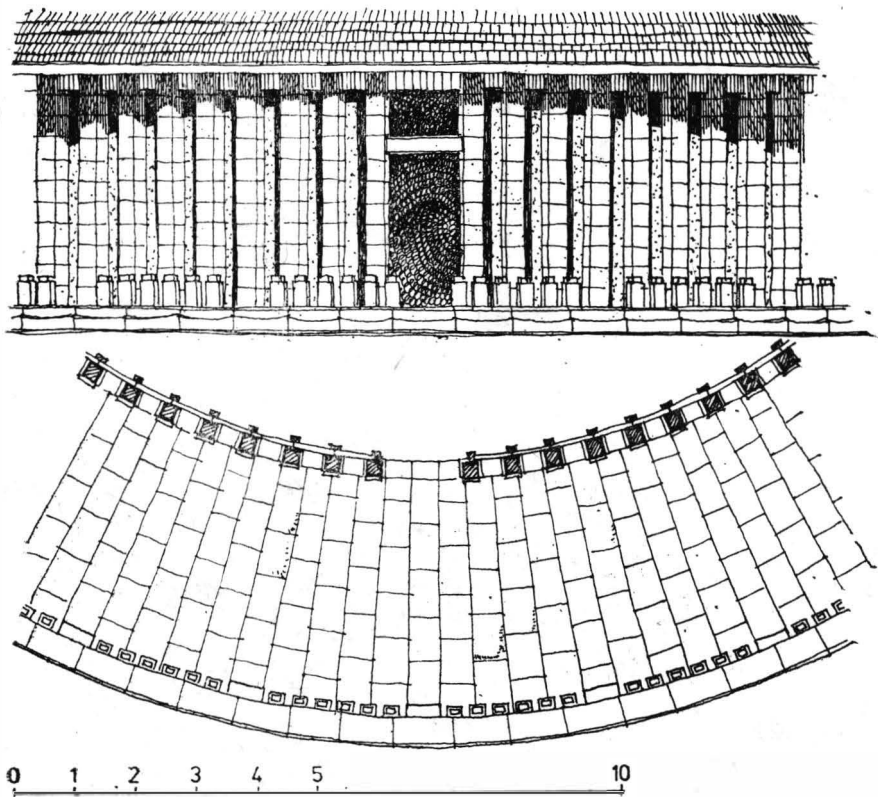

Fig. 3. Marele sanctuar circular, Grădiștea Muncelului; detaliu de plan și elevație (propunere de reconstituire).

De la sine înțeles că, odată închisă, clădirea trebuia să fie și luminată. Existența ferestrelor pe fața pereților este mai greu de acceptat din cauza distanței reduse de cca 0,35 m dintre stâlpii exteriori de fațadă. Presupunem dar că lumina se obținea, ori prin golul ușilor, ori, mai logic, prin supra-lumină, sistem ușor de realizat constructiv și în acord cu taina ritualului.

Pentru încăperea centrală absidată care — așa cum ne înfățișa și reconstituirea inițială (fig. 1b) — avea stâlpii de contur mai scunzi și, probabil, era închisă vederii tot printr-un perete de scinduri groase (blăni), lumina se putea obține, ori indirect, ori direct, prin lucarne

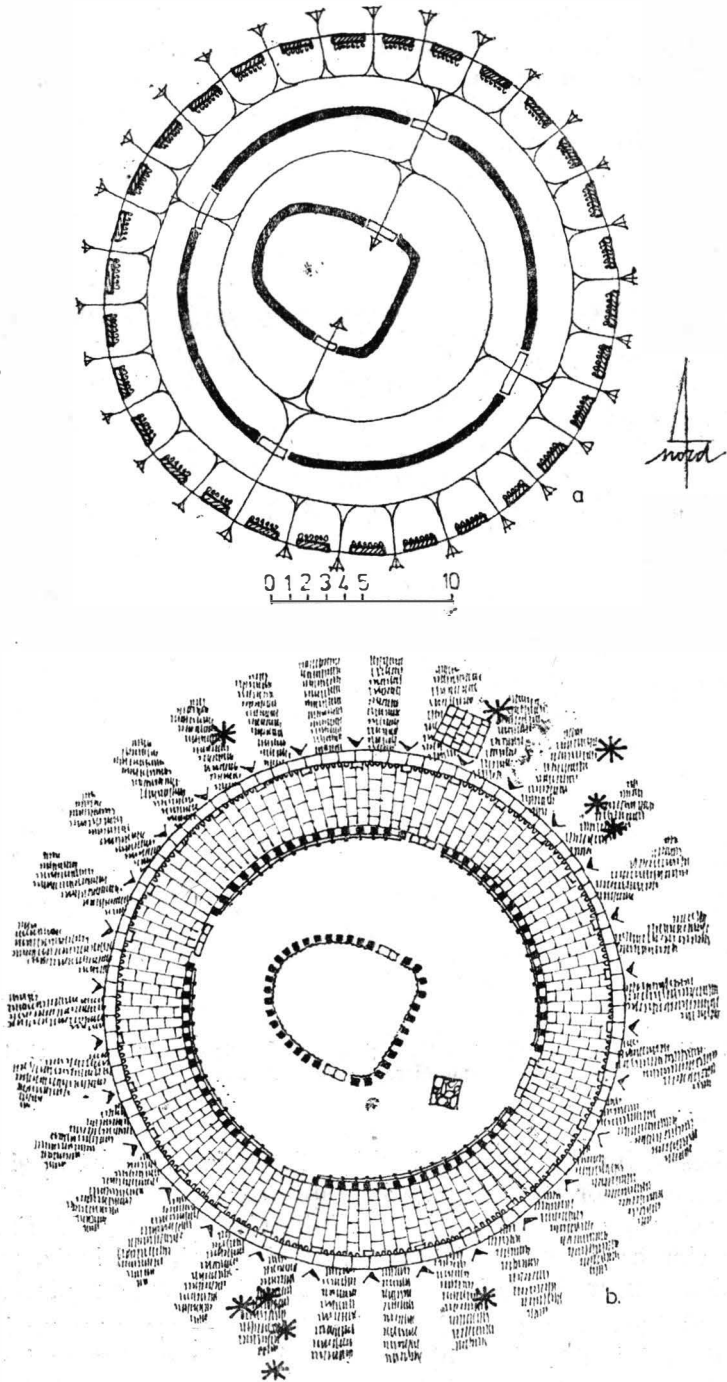

Fig. 4. Marele sanctuar circular, Grădiștea Muncelului; plan: a — propunere de circulație; b — propunere de reconstituire.

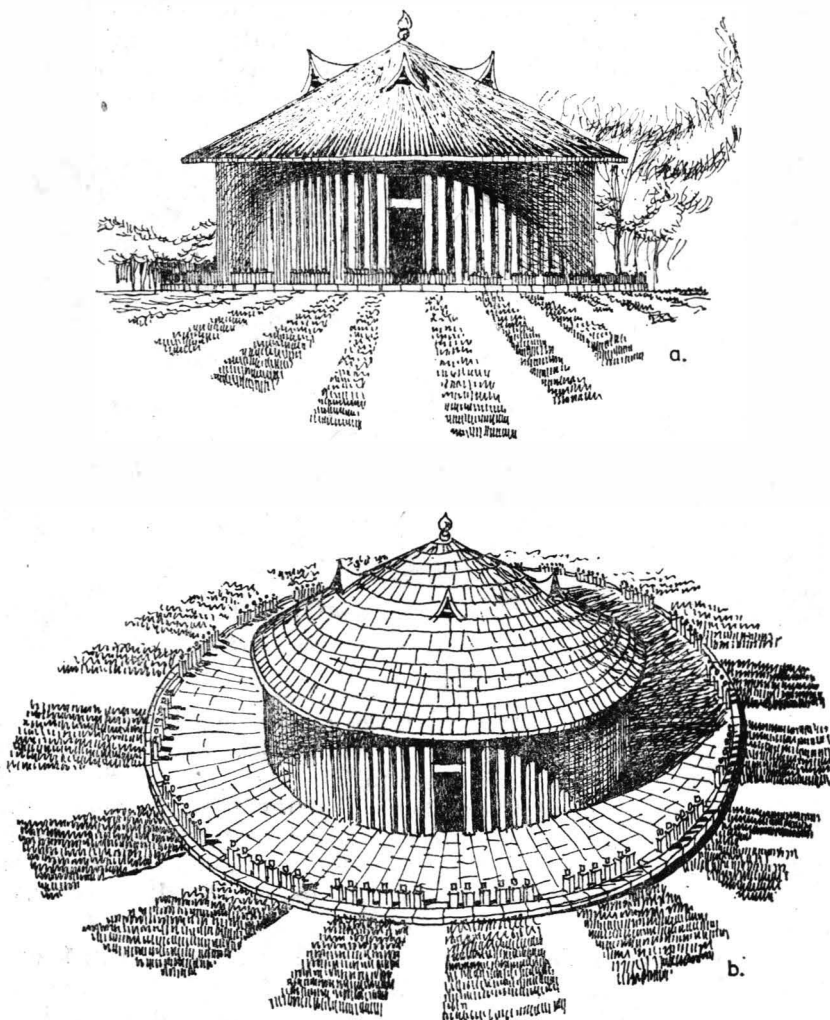

Fig. 5. Marele sanctuar circular, Grădiștea Muncelului; a elevație; b perspectivă (propunere de reconstituire).

executate în felul celor indicate pe imaginile Columnei traiane³⁶ (fig. 6). Este posibil că acestea să fi servit și ca aerisire a încăperilor sacre unde anumite ritualuri necesitau negreșit și întrebuințarea focului. În acest sens ar pleda prezența vetrei.

Privind ansamblul, avem de-a face cu o galerie-platformă ridicată la cca 0,40–0,50 m peste nivelul antic, mărginită cu un puternic soclu de piatră circular și cu o balustradă, formată din grupuri de câte șase baluștri, ritmată cu cele 30 de accese. Spre interiorul platformei, se înalță

³⁶ C. Cichorius, *Dis Reliefs des Traianssäule*, Berlin, 1896, pl. XLIII–XLIV, scena LXII (fig. 150–152); Muzeul de istorie al R. S. România, Coloana traiană, scenele 46–48.

concentric sanctuarul propriu-zis, o clădire din lemn, închisă și acoperită, marcată spre exterior cu o suită de stâlpi pătrați, angajați, placați cu plăci ceramice pînă sub streșină. Întreaga această horă de stâlpi este întreruptă numai de cele patru intrări care acced la încăperile sfinte.

Fig. 6. Imagine de pe Columna Traiană.

În încheiere, credem că putem trage concluzia că marele sanctuar circular se compunea din două compartimente distincte atît ca funcționalitate, cît și ca structură : o clădire centrală închisă și o galerie exterioară deschisă. Clădirea centrală, cuprinzînd cele două încăperi, rămînea destinată cultului și celor ce-l efectuau, în timp ce galeria exterioară era destinată circulației și, poate, unor ritualuri cu caracter public. Ca structură, prima construcție se afla executată exclusiv din lemn, cealaltă exclusiv din piatră.

Combinarea materialelor, piatra, lemnul, ceramica, după cum și valorificarea, prin înălțare, a elementului central, conferă edificiului un aspect original și o distincție arhitectonică ce se impune de la sine.

★

Revenind la celelalte clădiri de cult cuprinse în grupa sanctuarelor circulare complexe vom menționa că li se atribuie un caracter divers laic. Acest punct de vedere clasează ca locuință clădirea de pe dealul Pustiosu (fig. 7, a); iar clădirile înrudite ca plan, de pe dealul Rudele (fig. 7, a) și Meleia (fig. 8, a), drept stîne, considerînd : altitudinea de 1 300 —1 400 m la care se află, unitatea funcțională exprimată prin formă, și asemănarea planului, tehnica și sistemul constructiv al pereților de lemn prin absența lipiturii de lut și a materialului feros, fapt ce ar atesta caracterul pastoral — sezonier al clădirilor, orientarea acestora pe direcția NV — SE, și, în sfîrșit, ceramica abundentă și în special prezența

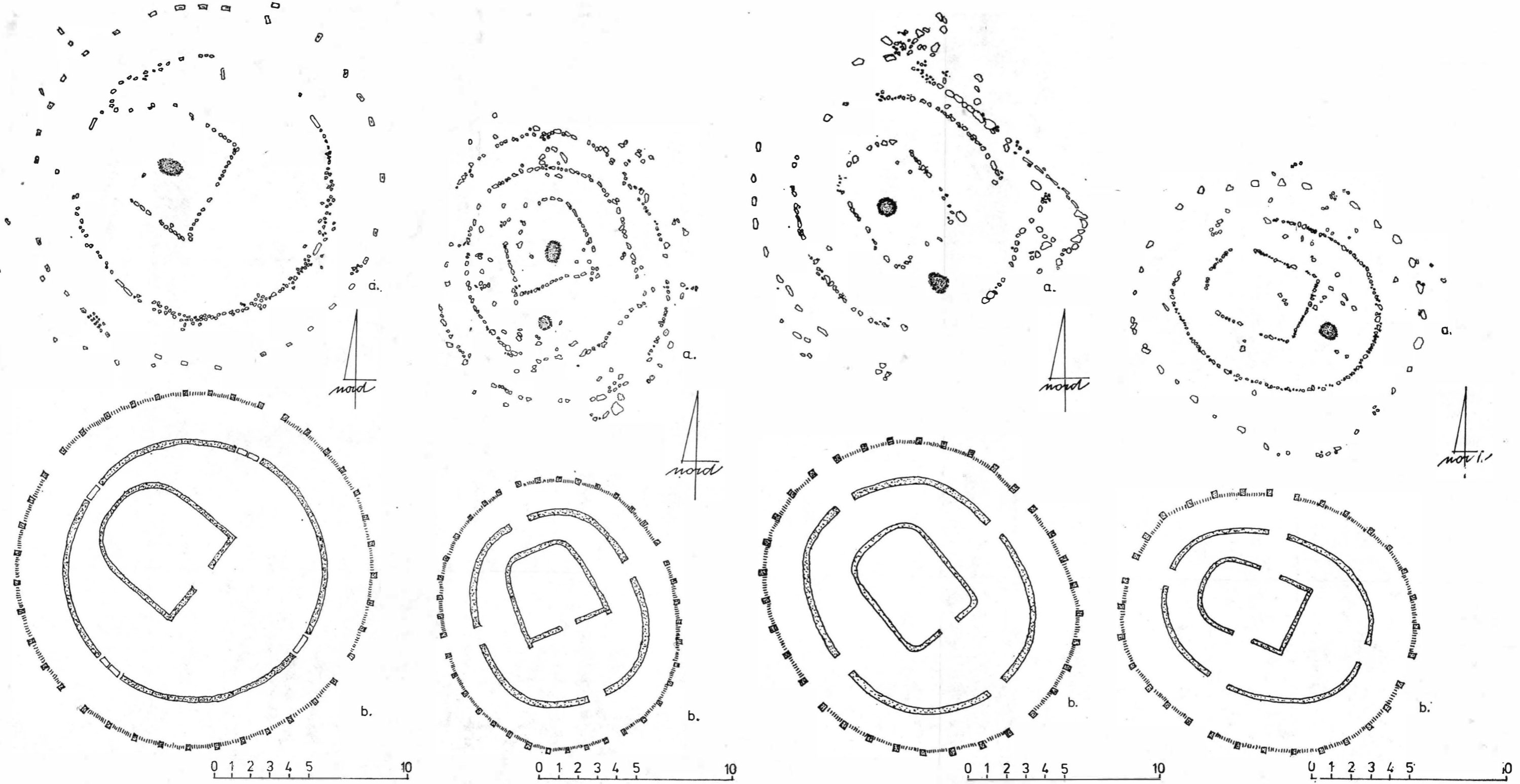

Fig. 7. Sanctuar circular complex: dealul Pustiosu (stinga) și Rudele (dreapta); a fundația (după datele arheologice); b plan (propunere de reconstituire).

Fig. 8. Sanctuar circular complex, dealul Meleia, (stinga), platou și (dreapta) terasa a II-a; a fundația (după datele arheologice); b plan (propunere de reconstituire).

vaselor cu guler și fără fund, care nu ar putea fi explicate decît în cadrul aceluiași ocupații mai sus-amintite ³⁷.

Dar, comparînd și studiînd planurile, sistemul constructiv, orientarea și ceramica, ni se pare că tocmai aceste probe, cu aparent caracter concludiv, ajung a ne conduce către alte ipoteze. Astfel, ne permitem să dezvoltăm unele argumente semnalate mai demult ³⁸, tocmai în vederea unei necesare clarificări.

Din analiza planurilor acestor clădiri, cit și din propunerile de reconstituire (fig. 7b, 8b), în funcție de aprecierea lor ca locuință sau stîină, vom semnala că nici compoziția, nici forma lor nu ne conduc la o atare catalogare. Astfel, primul element al planului, cel exterior, este în general o prispă circulară, cu sau fără parapet și posibil cu stîlpi de lemn susținători ai unui acoperiș, în cazul cînd acesta cuprinde și prispa. Este forma caracteristică și utilă gospodăriilor permanente; ea poate fi admisă în cadrul acestora, dar e fără rost la o stîină și încă sezonieră (nici ca țarc, așa cum se propune, nu se poate accepta pentru că acesta înconjură clădirea, funcționalitatea necesitînd plasarea sa pe o singură parte a stîinei).

În continuare, trecînd la studierea celorlalte încăperi concentrice prispei, prima de formă rotundă sau ovală, iar a doua întotdeauna absidată, ne atrage imediat atenția dispoziția lor în plan și în special a celei centrale care, dacă funcțional ar servi pentru locuință sau stîină, nu ar face decît să complice lucrurile; căci la ce ar fi putut folosi și ce rost ar avea o încăpere absidată și cu orientare constantă NV, introdusă, ca un corp străin, în spațiul clar al unei alte încăperi de formă rotundă, lăsînd la o parte faptul că încăperea rotundă exterioară își mărește inutil diametrul îngreunînd fără rost sistemul constructiv.

Cum remarcam, dacii se pricepeau să-și clădească o casă cu două încăperi, iar dacă voiau să-și ridice o clădire rotundă sau poligonală, cu sau fără prispă, ba chiar și etajată, știa cu s-o execute. Numai privind planul, ne dăm seama, imediat, cit spațiu nefolosit și neluminat rezulta pentru o locuință. O astfel de așezare nu putea servi nici de stîină unde dacă sînt necesare două încăperi, acestea în nici un caz nu sînt concentrice, ci, în mod firesc, cum se află și acum, alăturate și bine precizate ca funcțiuni. Desigur, un asemenea plan complicat, dacă ar avea vreun rost funcțional, s-ar fi aflat și astăzi repetat și evoluat pe linia firească a tradiției, în circuitul curent al stîinelor locale *.

Repetarea clădirilor circulare, în diverse locuri în Munții Orăștiei, demonstrează că prezența lor acolo nu se datorează întîmplării, ci unei

³⁷ C. Daicoviciu și colab., *Materiale*, 3, 1957; p. 270 urm.; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 162 și I. Glodariu, *op. cit.*, p. 255 urm. consideră clădirea de pe dealul Pustiosu drept locuință; C. Daicoviciu și colab., *Materiale*, 5, 1959, p. 386 urm.; 6, 1959, p. 346; 7, 1961, p. 311 urm. și H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153 urm. socotesc clădirile circulare de pe dealul Rudele și Meleia ca stîne regale, iar I. Glodariu, *op. cit.*, p. 255 urm. și I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, clasează clădirile respective drept locuințe; K. Horedt, *SCIIVA*, 24, 1973, 2, p. 303 și M. Babeș, *SCIIVA*, 25, 1974, 2, p. 236—237, consideră respectivele clădiri, avînd în vedere asemănarea de plan și orientare cu rotonda mare de la Grădiștea Muncelului, că ar trebui să aibă o folosire identică, adică caracter de cult.

³⁸ D. Antonescu, *Arhitectura*, 4, 1976, p. 51.

* De aici apare și întrebarea dacă „stîinele” respective pot fi socotite ca făcînd derogare de la principiul cunoscut privind formele arhitectonice care, în general evoluează de la simplu la complicat și nu invers.

anumite cerinți funcționale care, pînă la urmă, am văzut că nu poate fi nici de locuință, nici de stîncă ci, mai mult ca sigur, de cult. Și este firesc, în acest caz, să ne îndreptăm gîndul către sanctuarele dacice și în special către cel mare circular (fig. 4 și 5), care, ca plan și orientare, se aseamănă întru totul cu clădirile sus-citate denumite, în rapoartele de specialitate, stîncă sau locuințe.

Trecînd la analiza sistemului constructiv, vom remarca faptul că pe de o parte materialul utilizat, în speță lemnul și la temelie piatra, indică clădiri folosite permanent și cu caracter de durată, în timp ce sistemul constructiv adoptat, cum ar fi, spre exemplu, pereții din birne fără lipitură, ar arăta, potrivit rapoartelor arheologice și a unor lucrări de specialitate, tocmai contrariul — adică caracterul sezonier al acestor construcții. În zilele noastre, stîncile și în special cele sezoniere, ce sigur îmbracă formele continuității, rezolvă clădirile, de fapt adăposturile, extrem de simplu și sub forma provizoratului, utilizînd materiale ușoare, în majoritatea cazurilor perisabile (fără a exclude stîncile care întrebunțează, în construcție, sub diverse forme material local : lemnul și mai rar piatra). Toate rămîn la cele mai simple planuri aflate pe terenuri uscate, eliminînd formele complicate, în special traseele nefuncționale și obligativitatea unei orientări constante.

Negreșit, absența lipiturii de pămînt este un argument pentru caracterul sezonier al stînelor, dar nu determinant, pentru că și lemnul, după cum se știe, este un bun izolant termic, totul depinzînd de felul în care este asamblat; altminteri, cu caracter sezonier ar trebui socotite și multe locuințe din lumea satelor sau dintre bisericile noastre de lemn care, și ele, erau netencuite (tencuiala interioară acolo unde se afla fiind de fapt un preparat apărut odată cu pictura și în secundar un izolant); ceea ce nu înseamnă că ele nu funcționau în permanentă. Iar dacă ne referim și la orientarea constantă a absidei N—NV, apropiată ca direcție la toate construcțiile, credem că avem încă un argument temeinic în sprijinul tezei noastre. Într-adevăr, prezența încăperilor absidate, locuri destinate de daci cultului, și orientarea lor pe o anumită direcție atît la clădirile circulare, cît și la cele liniare, este de natură să ne atragă atenția, mai cu seamă că, în timp, absida s-a menținut sub diverse aspecte. Astăzi, o aflăm sub forma poligonală — din cauza materialului utilizat — la șurile din Munții Apuseni și la bisericile de lemn (unde apar și altare circulare ³⁹) care desigur reproduc unele tipuri ce se pierd cu multe veacuri în urmă către obirșia traco-dacică. Nu mai vorbim de lipsa materialului feros care nu este specific stînelor sezoniere, el fiind propriu, pînă nu demult, atît locuințelor, cît și bisericilor ridicate din lemn.

La cele mai sus expuse, se cade să adăugăm și evidenta asemănare dintre clădirile circulare și marele sanctuar circular, asemănare ce rezultă din compararea planurilor alăturate ce se apropie pînă la suprapunere, ca să nu mai insistăm asupra orientării. Factorul comun rămîne negreșit încăperea centrală absidată, nefuncțională ca poziție și formă în cazul clădirilor de locuit sau stîncă, dar clar justificată (prin absida marelui sanctuar circular de la Grădiștea Muncelului), din punct de vedere ritual.

³⁹ T. Oteteleşanu, *Contribuție la cunoașterea bisericilor de lemn din Transilvania*, comunicare la Sesiunea D.P.C.N., București, 1976.

Mai rămîne de explicat și prezența inventarului ceramic atît în ce privește cantitatea, cît și al unor forme speciale (abstracție făcînd de compoziție, culoare, ornamentație sau datare), fapt care, alăturat altor argumente, a și îndemnat pe unii arheologi la stabilirea statutului de stîină și categorisire de ansamblu „*pastoral*”. Nu trebuie să ignorăm că inventarul ceramic se utilizează pînă și astăzi în micile gospodării sau odăi, dar în nici un caz — și încă în cantitate — la stînc unde, din cauza fragilității sale, este permanent supus spargerii; ca să nu mai vorbim de prezența vaselor ornamentate și în special a celor pictate, obiecte „*de lux, pentru clasa stăpînitoare, nobilimea și sacerdoțimea*”⁴⁰ timpului, care nu vedem ce ar fi căutat pe acolo. La stînc, se întrebuintează încă și în zilele noastre căldările și vasele de lemn tocmai pentru că se strică anevoie; și cu atît mai mult în zonele de munte, unde lemnul abundă. Dealtminteri materialul ceramic nici nu rezistă transportului atunci cînd turmele pleacă sau coboară spre șes și cînd operațiile curente continuă.

Nici prezența vaselor speciale de ceramică, cu guler și fără fund, socotite ca strecurătoare de produse lactate, nu pot convinge mai mult decît restul inventarului; și ele rămîn necorespunzătoare, ca formă, tehnicii specifice, iar manipularea zilnică a unui vas cu guler ceramic fragil (lat de 10—15 cm) este cu totul străină stînelor unde unul din sistemele moștenite este cel simplu: de strecurare a laptelui într-un ciubăr de lemn printr-o pînză rară de cînepă întinsă pe un ciur de nuiele sau sfori prinse în cerc. În acest chip, toată operațiunea este mult mai sigură și supusă permanent controlului care nici nu s-ar putea face în fundul vasului cu guler unde se presupune că se află pînză de strecurat.

Fără pretenția de a trece într-un domeniu străin nouă, forma vasului cu guler ne duce cu gîndul către ipoteza unei sprijiniri, poate pe un trepid, cu o utilizare credem de ritual. Cantitatea ceramicii găsite, s-ar putea lega de procedee de cult cu un oarecare caracter local popular, deosebit de cel oficial practicat în incinta sacră de la Grădiștea Muncelului; în orișice caz ceramica nu-i exclusă din sanctuarele circulare ea aflîndu-se, este adevărat în cantități reduse atît la Pecica, cît și la Fețele Albe.

În reconstituirea ce propunem, ne-am sprijinit, în primul rînd, pe datele arheologice consemnate în studii și cu osebire în rapoartele de săpături apărute în publicațiile de specialitate. Temeliile, scoase la lumină de către cercetători, formează elementul conducător. În cazul de față vom folosi și încercarea noastră de reconstituire a marelui sanctuar circular (fig. 3—5). Ne vom referi, de asemenea, și la reliefulurile semnalate, de pe Coloana traiană (fig. 6) care socotim noi ar putea însemna o primă reprezentare, în elevație, a unor asemenea clădiri. De fapt, pînă astăzi, Columna este aproape singurul document ce ne dă imagini privind forme de arhitectură geto-dace. În ce măsură se integrează adevărului rămîne o problemă discutabilă, ea păstrîndu-se totuși ca document și sursă de informație ce completează, fără a înlocui, probele arheologice. Așadar, atîta vreme cît pe Columna traiană sînt prezentate imagini de construcții dacice ce pot fi controlate și se dovedesc a fi apropiate adevărului, este firesc să le dăm atenția cuvenită, cu rezervele mai sus arătate. Sub acest aspect vom face referirile din studiul de față.

⁴⁰ C. Daicoviciu, SCIV. 4, 1953, 1—2, p. 185.

Trecînd la reconstituirea propriu-zisă a clădirilor cu trei încăperi concentrice, notăm că încăperea exterioară, prispa, ar putea fi tratată în două variante :

- ori mărginită la exterior cu stîlpi susținători de acoperiș, legați sau nu între ei cu o balustradă (fig. 9).
- ori, fără stîlpi susținători, dar cu o balustradă circulară de închidere, prevăzută cu mai multe treceri spre prispa și, în consecință, cu acoperiș redus (fig. 10).

Desigur, prima variantă ar părea cea mai clară și apropiată de realitate, cu atît mai mult cu cît în cazul clădirii de pe dealul Pustiosu blocurile de piatră ce delimitează prispa au la mijloc o tăietură dreptunghiulară în care, probabil, intra cepul stîlpilor ce înconjurau clădirea.

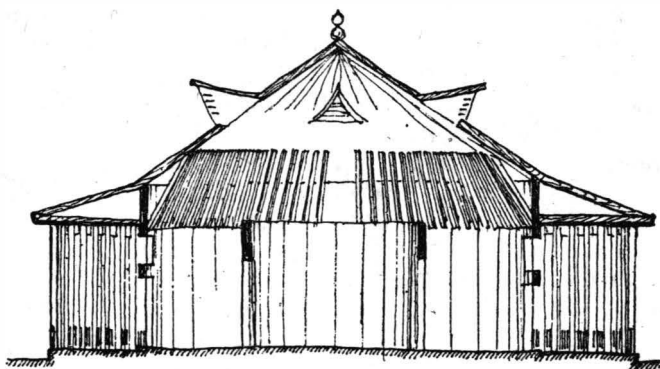
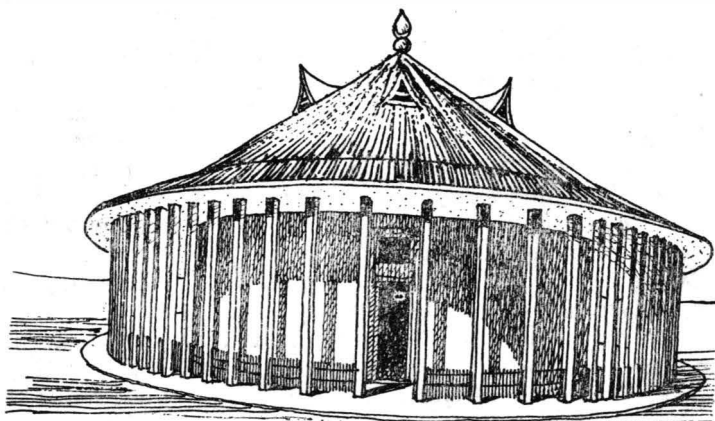

Fig. 9. Sanctuar circular complex; perspectivă și secțiune (propunere de reconstituire).

Întrebarea este însă : care era înălțimea acestor stîlpi și dacă aceștia nu sînt simpli baluștri, aspect ce ne conduce la ideea celei de-a doua variante. După reconstituirea propusă la marele sanctuar circular de la Grădiștea Muncelului, corespunzînd datelor de teren, s-ar părea că avem de-a face

cu o balustradă întreruptă ritmic cu treceri. În acest sens, ne-ar îndruma și imaginea celor patru clădiri circulare de piatră de pe Columnă (fig. 6), în care lipsa streășinei ar sugera existența unei prispe descoperite, cu sau fără balustradă, în orice caz fără stâlpi susținători de acoperiș. A doua încăpere, cuprinsă între prispă și camera centrală absidată, avea cu certitudine o formă circulară (cerc sau oval), cu pereți de lemn pînă sub streășină și prevăzuți cu intrări cu supralumină sau, mai puțin probabil, ferestre separate. Sistemul supraluminii este frecvent reprezentat pe Columnă și probabil că era des utilizat, mai ales la construcțiile cu încăperi mai înalte (cum este și cazul sanctuarelor), intrucît oferea și avantaje constructive. În ce privește intrările în această încăpere, în unele cazuri sînt marcate prin praguri de piatră și pot fi identificate, în altele nu. În cazul clădirii de pe dealul Pustiosu, intrările apar în număr de patru (fig.7) dispuse pe axele principale, asemănătoare cu cele ale marelui sanctuar

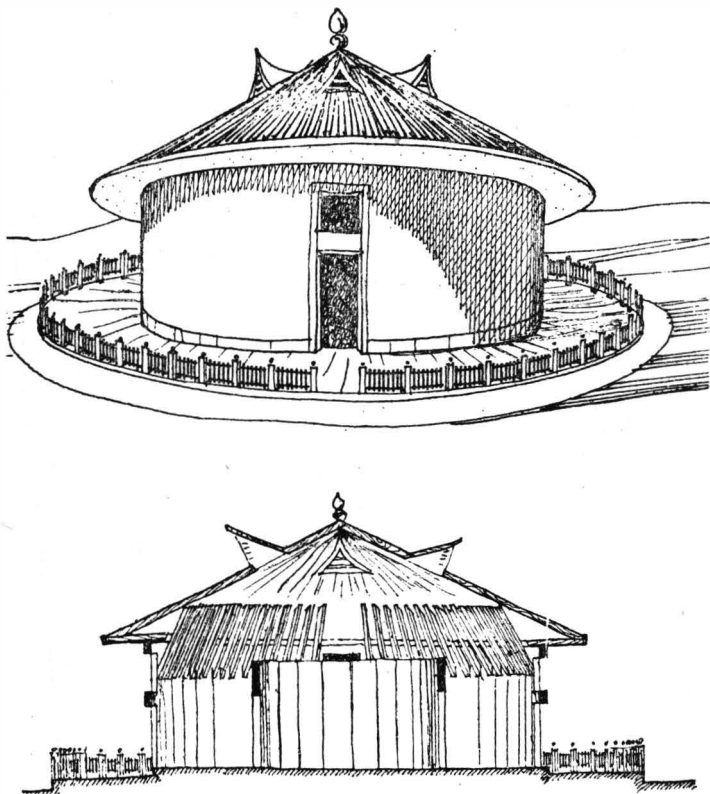

Fig. 10. Sanctuar circular complex (variantă); perspectivă și secțiune (propunere de reconstituire).

circular. Dar prin sistemul constructiv utilizat de localnici nu întotdeauna intrările pot fi identificate prin intermediul pragurilor de piatră. Acolo, în dreptul ușilor, talpa de jos, ce încingea clădirea, și sigur era din lemn, nu putea fi întreruptă, prin intercalarea unui prag de piatră, decît în

dauna solidității casei. În acest caz, lipsa unui prag special de piatră nu poate fi hotăritoare în sensul inexistenței acceselor. Posibil era, dar nu și obligatoriu, ca pietrele de temelie să fi fost alese cu mai multă grijă în dreptul intrărilor, dar ele nu erau elementul direct de călcare, adevăratul prag fiind talpa de lemn, astăzi dispărută, care se așeza pe deasupra lor. În aceste condiții, accesele, când n-au putut fi precizate, au fost prevăzute după cele ale marelui sanctuar circular unde, datorită altui sistem constructiv și anume pe verticală (cu stilpi de lemn direct înfiți în pământ), talpa de jos nu-și mai avea trebuință, pietrele pragului alese anume fiind cele care constructiv marcau acolo intrările.

A treia și ultima încăpere, negreșit și cea mai importantă, destinată ritualului și slujitorilor săi, are forma absidată, orientată, cu mici devieri, N—NV. Este încăperea centrală a clădirii, complet izolată, ascunsă vederii exterioare. La ea se pătrunde posibil printr-o intrare centrală sau prin două laterale, cum este cazul la marele sanctuar circular. Ferestre nu are, neavînd de unde prinde lumină directă. În acest caz, s-ar putea ca pereții să nu urce pînă la acoperiș, ci să fie mai scunzi, asemănători celor ai sanctuarului mare circular; încăperea ar primi lumina fie indirect, fie direct prin intermediul lucarnelor.

Sistemul constructiv și materialele utilizate sînt cele obișnuite: temelia de piatră, pereții din lemn, cu sau fără lipitură, învelitoarea din șindrilă.

Firește, reconstituirea sanctuarelor circulare complexe s-ar învedera mai completă dacă ar fi imaginată în ansamblul din care face parte; căci un plan general de situație ar întregi cercetarea, arucînd o lumină mai clară asupra tipului de construcție. S-ar lămuri mai limpede funcționalitatea acestor clădiri grupate, cu caracter permanent și stabil, reexaminînd probabil concluzia conferită de complexe pastorale cu caracter sezonier de vară: folosirea lor potrivitându-se mult mai bine altor grupări cum ar fi, spre a exemplifica, cele aparținînd unor comunități călugărești. În acest fel s-ar explica și prezența ceramicii.

În fapt, nici altitudinea de 1 300—1 400 m, unde apar ansamblurile pomenite, nu este hotăritoare, avînd în vedere zona montană în care ne aflăm și unde o serie de alte clădiri ale timpului sînt construite la cote apropiate de 1 000 m, iar capitala dacică, Sarmizegetusa și bine cunoscuta-i incintă sacră, chiar la o înălțime de 1 200 m.

★

Din datele ce le-am prezentat credem c-am stabilit convingerea că există suficiente elemente de comparație și apropiere între cele două forme de clădiri; sanctuarul mare circular de la Grădiștea Muncelului și clădirile concentrice cu absidă de pe dealurile Pustiosu, Meleia, Rudele și Fețele Albe. Socotim chiar posibilă ipoteza ca aceste din urmă clădiri de cult, mai simple și probabil primele, să fi influențat cum se întîmplă obișnuit arhitectonica sanctuarului circular, mai mare și cu evidentă amprentă oficială. Fenomenul nu-i nou; s-a produs și la noi, ceva mai tîrziu, cînd bisericile de lemn mai întii, apoi cele de zid, s-au influențat reciproc. De fapt, la Grădiștea Muncelului avem de-a face cu edificii oficiale ce au necesitat un efort material pe plan statal, în timp ce pentru celelalte

clădiri de cult concentrice efortul va fi fost mult mai restrins și local. Aceste ansambluri se află retrase, apropiindu-se de tipul schiturilor de mai târziu. S-ar putea să reprezinte tocmai reședințele acelor tagme de călugări, vegetarieni și abștinenți, pomeniți de Strabo ⁴¹.

Încercînd reconstituirea sanctuarelor circulare complexe, menționăm, ca și în cazul altor reconstituiri, că propunerile noastre nu au decît caracter ipotetic. Ele sînt numai niște machete de lucru ce permit, în continuare, sugestii și modificări. Ele tind să deschidă o poartă ce nefirese a stat prea multă vreme închisă.

LE SANCTUAIRE CIRCULAIRE COMPLEXE GÉTO-DACE (Propositions de reconstitution)

RÉSUMÉ

Par le groupement des sanctuaires géto-daces, leur attribution nominale, et leur arrangement en un tableau synoptique, la présente étude propose une classification de ces monuments en trois types : linéaire, quadrilatéral et circulaire, et leur sous-division en plusieurs groupes. De façon générale, notre classification a eu comme principe l'utilisation des axes dans la composition de la création architectonique, procédé qui sera plus largement discuté dans une autre étude, n'ayant ici qu'un caractère d'énoncé.

Par la suite, nous nous sommes proposé de reconstituer les sanctuaires circulaires complexes à trois pièces concentriques, dont celle du centre, avec abside, est disposée le long d'un axe orienté NO — SE. Dans notre étude, nous avons utilisé les données des rapports de fouilles et les reliefs de la colonne Trajane, — dans la mesure où ils complètent les informations archeologiques —, toutes interprétées et clarifiées selon l'idée de fonctionnalité qui doit être à la base de toute reconstitution, en vue d'une résolution juste du thème programme.

En utilisant de façon sélective les données énoncées, nous en sommes venu finalement à la conclusion, que nous considérons juste, que le grand sanctuaire circulaire (fig. 1a) de Grădiștea Muncelului se compose d'un élément central, fermé et couvert, strictement réservé au rite, élevé sur une plate-forme-galerie ouverte, concentrique, destinée au cérémonial pratique en plein air (fig. 3 — 5). La nécessité de fermer et couvrir le corps central a été d'après nous une condition de programme, en raison du fait que nous avons affaire à un édifice de culte qui, dans le cadre de l'enceinte sacrée, remplissait aussi bien des fonctions officielles permanentes que d'autres fonctions, liées à des dates fixes, qui ne pouvaient pas être laissées à la merci du temps. N'oublions pas que le sanctuaire se trouve à 1200 m d'altitude, donc dans une zone au climat caractérisé par des hivers difficiles et des précipitations fréquentes au cours de l'été, ce qui, dans le cas d'un édifice non fermé, à ciel ouvert, aurait limité son activité

⁴¹ Strabo, *Geographia*, VII, 3.3 (*Izvoare privind istoria României*, București, vol. I, 1964, p. 216); M. Babeș, *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 237 și n. 74; D. Antonescu, *Arhitectura*, 5, 1977, p. 57.

à quelques mois de l'été seulement, et encore sans compter les pluies compromettant ainsi son utilisation normale. Cela est également la motif, bien sûr fonctionnel, pour lequel nous avons considéré nécessaire l'élévation du niveau de foulage au-dessus de la bordure extérieure du sanctuaire (fig. 2), parce que, autrement, l'eau provenant des intempéries n'aurait pas pu s'écouler en dehors de l'enceinte, mais se serait concentrée à l'intérieur, comme dans un bassin.

Sans insister davantage sur la reconstitution de l'édifice sacré, nous considérons nécessaire toutefois de rappeler l'aspect de la galerie — plate-forme ouverte, avec balustrade et de multiples accès (fig. 4 a), formée entièrement de pierre, et celui de l'édifice central, le sanctuaire proprement-dit, mis en valeur aussi bien par sa construction sur une plate-forme circulaire surélevée, que par une suite de colonnes carrées en bois, engagées et recouvertes, sur toute leur hauteur, de plaquettes de terre cuite.

Les autres édifices de culte, à Pustiosu et Rudele (fig. 7), Meleia (fig. 8) ou Fețele Albe, qui appartiennent au même groupe des sanctuaires circulaires complexes, ont été reconstitués, avec des variantes, selon les mêmes principes (fig. 9, 10). Nous remarquons toutefois que ces édifices sont emplacés en divers points des Munții Orăștiei, plus éloignés de Sarmizegetusa, capitale de l'Etat dace, et ont un plan plus simple, ce qui nous fait croire que, chronologiquement, ce sont les premiers et que ce sont donc eux qui ont influencé l'architecture du grand sanctuaire circulaire. En fait, ici, à Grădiștea Muncelului, nous avons affaire à des édifices marqués d'une empreinte officielle évidente, tandis que pour les autres édifices de culte circulaires concentriques, l'effort déposé a dû être beaucoup plus réduit et local. On peut s'expliquer alors pourquoi ces ensembles sont à l'écart et isolés, étant proches de l'aspect des monastères plus tardifs bien connus. Ils pourraient représenter précisément les résidences de ces sectes de moines végétariens et abstinents, dont parle l'historien et géographe grec Strabon dans son livre « Geographia ».

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Le grand sanctuaire circulaire, Grădiștea Muncelului; a — plan, b — perspective (proposition de reconstitution H. Daicovicu, sans le respect des données numériques).
- Fig. 2. Le grand sanctuaire circulaire, Grădiștea Muncelului; anneau extérieur, perspective et section (situation actuelle et proposition de reconstitution C. Daicovicu).
- Fig. 3. Le grand sanctuaire circulaire, Grădiștea Muncelului; détail de plan et élévation (proposition de reconstitution).
- Fig. 4. Le grand sanctuaire circulaire, Grădiștea Muncelului; plan a — proposition de circulation b — proposition de reconstitution.
- Fig. 5. Le grand sanctuaire circulaire, Grădiștea Muncelului; a — élévation; b — perspective (proposition de reconstitution).
- Fig. 6. Images de la Colonne Trajane.
- Fig. 7. Le sanctuaire circulaire complexe: à gauche la colline Pustiosu et à droite Rudele; a — fondation (d'après les données archéologiques), b — plan (proposition de reconstitution).
- Fig. 8. Le sanctuaire circulaire complexe, colline Meleia à gauche, le plateau et à droite la terrasse II; a — fondation (d'après les données archéologiques), b — plan (proposition de reconstitution).
- Fig. 9. Le sanctuaire circulaire complexe; perspective et section (proposition de reconstitution).
- Fig. 10. Le sanctuaire circulaire complexe, variante, perspective et section (proposition de reconstitution).